
Esélyegyenlőség és/vagy egyéniégkultusz

Gondolatok az amerikai oktatási rendszerről

ROMSICS GERGELY

Az egyes korok és országok uralkotó szellemi irányzatai jelentős mértékben meghatározzák az iskolarendszer jellegét is. Befolyásolják a pedagógia alapelveit, hatnak az iskolák felépítésére, működésére, a tanár-diák viszonyra. Az Amerikai Egyesült Államokban az átlag állampolgár különösen két, mindenek fölött álló elvet tisztel, amelyekre meggyőződése szerint az ország maga is épült, az Alapító Atyák – az első new-englandi puritán telepesek – kívánságának és szellemiségének megfelelően. Ez a két alapelv a személyi szabadságjogok tisztelete és az esélyegyenlőség. Az oktatási rendszerrel szemben támasztott leglényegesebb elvárás ezen két princípiumnak a fönntartása és továbbadása a felnövekvő nemzedéknek, még akkor is, ha ez az oktatás hatékonyságának rovására megy.

Ami az egyenlőséget illeti: egészen a felsőoktatási intézmények szintjéig pusztán egyfajta állami iskolatípus létezik, a tizenkét évfolyamos Public School, amelyet három részre osztottak. Az első hat osztályt a tanulók ennek a hármas fölosztásnak megfelelően egy grade schoolban, azaz általános iskolában járják ki. Ezután a kétéves junior high school következik, egy bizonyos „elő-középfokú iskola” amelynek célja az elemi és a középfokú oktatás közötti átmenet zökkenőmentessé tétele. A diákoktól egyre nagyobb fokú önállóságot várnak el, egyéni feladatvállalásra nevelik őket, az angolszász hagyományoknak megfelelően. A high school, azaz a tulajdonképpeni középfokú iskola négy évig tart, és feladata, hogy az egyéni terveknek megfelelően főkészítsen az egyetemre vagy bizonyos szakmai képesítést adjon. Tudnunk kell, hogy a public school, bár a brit angolban magántanodát jelöl, az amerikaiban ingyenes, állami iskolát jelent. Egyházi vagy magánkézben lévő, profitorientált intézetek természetesen az Amerikai Egyesült Államokban is találhatóak, ám a népességnek csak igen kis százaléka engedheti meg magának a különleges szolgáltatásokért követelt, gyakran évi tizenöt-húszezer dollárnyi tandíj fizetését. Viszonyítási alapként vehetnénk egy takarítónő és egy egyetemi tanár jövedelmét: a két szemeszterre vonatkoztatott tandíj eléri vagy meghaladja az előbbi éves fizetését, míg az utóbbiának egyharmadát-egynegyedét teszi ki.

Az iskolák egyneműségéből adódik a kérdés: hogyan lehetséges így az individuális igények kielégítése? Ez az elvárás a szabadságjogok sajátos, végletes értelmezéséből fakad, mely szerint az egyénnek joga van a személyes érdeklődési körhöz és szükségletekhez szabott oktatáshoz. A megoldás egy számunkra talán radikálisnak tűnő lépés volt: az európai értelemben vett osztályok megszüntetése. A magyarországi iskolák egész fölépítésének alapja az osztály, ahol egykorú fiatalok ugyanazoktól a tanároktól ugyanazt a tananyagot igyeksenek elsajátítani. Hogy az osztályokon belüli képességbeli eltérések ne legyenek túlzottan jelentősek, és ne hátráltassák a tanítás folyamatát, ezt, legalábbis a középfokú oktatásban, a különböző iskolatípusok hivatottak biztosítani. Ez a rendszer azonban a tengerentúlon elfogadhatatlan, hiszen ellentétes az esélyegyenlőség elvével. A hagyományos keretek között maradván ez a konfliktus megoldhatatlan: az egyenlőség és a hatékonyság ebben az esetben nem összeegyeztethető.

A megoldást csak az jelentheti, ha az iskola keretein belül mindenki saját igényeinek megfelelő tantervet állíthat össze a maga számára. Amit Magyarországon az iskolatípusok segítségével igyekeznek megoldani, azt az Amerikai Egyesült Államokban a testre szabott órarendekkel, s éppen ez az, ami a hagyományos értelemben vett osztály kereteit szétfeszíti. Bár az amerikai oktatás rendszerét sok fogyatékosága miatt lehet jogosan kritizálni, mint arra később sort is kerítünk majd, ebben az esetben el kell ismerünk, hogy alap gondolatában az angolszász megoldás jobbnak tűnik, hiszen rugalmasabb, alakíthatóbb.

Mégis, legalább két potenciális veszélyforrást feltétlenül szükséges megemlíteni, amelyek a fent ismertetett elfogolásból következnek. Az első veszélyt a velünk született lustaság teszi valóssá. Amennyiben ugyanis a tanuló rendelkezik saját órarendje kialakításának jogával, fönnáll annak a lehetősége, hogy a motiváció hiánya miatt túlságosan is könnyű tantervet állít össze magának, és így egyrészt nem szerez megfelelő tudást, másrészt pedig képességeit is kihasználatlanul hagyja. Optimális esetben a családi kontroll persze megakadályozza ezt, ám optimális eseteket nem vehetünk alapul. Az alatt a másfél év alatt például, ami az Indiana állambeli Bloomington középiskolájában töltöttem, sok olyan alapvetően tehetséges fiatallal ismerkedtem meg, akik órarendjüket tanulószobai foglalkozásokkal, rajzzal, kosárlabdával vagy éppen fényképezéssel, azaz a köztudottan könnyű tárgyakkal zsúfolták tele. Elvértve akadtak csak olyanok, akik az otthoni környezet hatására szívesen választották számukra is kihívást jelentő kurzusokat.

Másodsorban azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy egy körzet összes tanulójának igényeit kielégíteni hatalmas feladat a tanári kar számára, amelynek létszáma a számunkra szokatlanul sok tantárgy miatt elkerülhetetlenül hatalmasra fog duzzadni. Gondoljunk csak el, hogy egyazon iskolában kell tanítani brit irodalmat, könyvelést, nyáklapkészítést és vasesztergályosságot! Nagyszámú pedagógus alkalmazása azonban csak akkor ésszerű, ha mindegyikük megfelelő számú diákot tanít, magas óraszámban. A gyakorlat alapján hozzávetőlegesen 1100-1200 tanuló szükséges ahhoz, hogy a rendszer kielégítően kezdjen működni, tehát hogy az órákon a létszám meghaladja a tízet, és a sokféle kívánságnak legalább nagyjából megfeleljenek. Ha egy adott terület népsűrűsége nem elég magas, amint az a közép-nyugati és a nyugati területeken gyakorta előfordul, az iskolák mérete is csökken, akár csak a kínált tantárgyak száma. Hogy a legjobb tanulóknak is kihívást jelenthessen a középiskolában töltött négy év, ha van a közelben egyetem vagy főiskola, általában lehetővé teszik számukra egy-egy ottani kurzus föl vételét. Ilyen esetben a kérdéses diák órarendjébe beiktatnak egy vagy több ún. university release-t, azaz egyetemi eltávozást, és az ily módon szinte egyetemi hallgatóvá váló diák eredményeit a középiskolai és majdani egyetemi bizonyítványába is beszámítják.

E két, első látásra ellentétes elv összeegyeztetése határozza meg tehát az amerikai egyesült államokbeli iskolarendszer föl építését. A megoldás elméletben működőképes, sőt, talán jobb is, mint a nálunk elfogadott, ám gyakorlati megvalósítása komoly nehézségekkel jár. Hiányosságait minden kétséget kizáróan bizonyítja a végzetek későbbi karrierje: a kisszámú, egyházi vagy magánkézben lévő tanintézet adja a későbbi elit gerincét, akik az Ivy-league, a borostyán-liga egyetemeire jutnak (Harvard, Yale, Princeton, Columbia stb.), míg az állami iskolák csak elvértve nevelnek olyan tanulókat, akik föltöhetnének a happy few, a boldog kevesek köreiből. Az ilyen ún. musztángok kultusza nagy, ám számuk rendkívül alacsony. Mindez természetesen hozzájárul a felső tízezer ijesztő mértéket öltő megmerevedéséhez és lszigetelődéséhez. A „lehetőségek hazájában” a whitmani sorok, melyek szerint „a magáét dalolja az ács” új, kifordított értelmet nyernek: a helyüket megtaláló és elfoglaló, onnan kitorni talán vágyó, de nem tudó tömegekről látszanak szólni, nem a hazáját lelkesen építő, összeforrott egységként dolgozó népről.

Az alap gondolat azonban mégsem elvetendő. Utaltunk már rá, hogy a benne rejlő lehetőségek jelentősek, és inkább a hibás megvalósítás az, ami a nem különösebben kiemelkedő eredményekért felelőssé tehető. Az oktatás határfoka nem elhanyagolható mértékben emelhető lenne például a minimális követelmények óvatos emelésével. Ezzel természetesen a legtöbb érintett személy tisztában van, de komoly változás mégsem fog történni. Az ok igen egyszerű: a tanulók nagy része már így is terhelhetőségének határán van. Persze nem azért, mert az amerikai diákok kevesebbet bírnak teljesíteni, mint mond-

juk a magyarok, hanem azért, mert közöttük általánosan elterjedt a félműszakos munkavállalás. Aki három körül szabadul az iskolából, és négytől nyolcig dolgozik, az aligha lesz még képes otthoni tanulásra. A tanulók által betöltött állások természetesen azok lesznek, amelyek nem igényelnek szakképzettséget. Iskolatársaim többsége is gyorsétkezdékben, butikokban vagy szervizekben, benzinkutaknál dolgozott, a szerencsésebbek pedig a könyvtárakban.

Az előbbi fölismeréssel ahhoz a ponthoz érkeztünk, amelynél az iskolarendszer vizsgálatában túl kell lépnünk magukon az iskolákon, és társadalmi összefüggéseiben szükséges elkezdenünk vizsgálni őket. Az első, már említett ilyen problémakör tehát a gyakori munkavállalás a fiatalok körében. A szülők az esetek túlnyomó többségében nemcsak hogy bátorítják, de egyenesen elvárják, hogy gyermekük állást szerezzen magának. Az így keresett pénzből vehet majd a tizenhatodik évét betöltő fiatal magának autót, amely már a középiskolák felsőbb osztályaiban is elengedhetetlen státuszszimbólumnak minősül; járhat moziba, vásárolhat szüleinek nem tetsző ruhákat, és nem utolsósorban így teremthet magának megfelelő anyagi alapot egyetemi éveire, amelyek a szülők számára amúgy lehetőségeiket meghaladó anyagi megterhelést jelentenek. Ennek az attitűdnek könnyű megtalálni az eredetét: a két kezükből élő, gyerekeiket kényeszerből korán munkára fogó telepesek öröksége ez, akik csak azt tisztelték, aki megdolgozott vagyonáért, és akik a naplopást mindennél jobban megvetették.

Az elmondottak néhány olyan társadalmi rendellenességre is rávilágítanak, amelyek nagymértékben gátolják az oktatás reformját az Amerikai Egyesült Államokban. A gyermek-szülő kapcsolat problémáiról tanúskodik például a kompromisszumkészség hiánya. Mutatja ezt a két generáció ízlésvilága közötti áthidalhatatlannak tartott szakadék is. Persze, nem olyan széles ez a szakadék. Ha a hidat mindkét oldalról kezdenék építeni, gyorsan el is készülne, ám ehelyett általában egyik oldal sem tesz kísérletet a megegyezésre. Inkább vegyen a gyerek olyan ruhát magának, amelyet akar, a saját pénzéből – így gondolkodik a legtöbb amerikai családfő.

Egy másik tünet az autóvásárlás imperatívusza, amely elkerülhetetlenül megjelenik minden tinédzsernél. A társadalom vagyoni alapú kasztosodását demonstrálja, amely már a kiskorúakat is éppúgy áthatja, mint a felnőtteket. A tömegével végzett szociológiai kutatások kivétel nélkül azt bizonyítják, hogy az iskolai mikrotársadalmak rétegződésében a szülők vagyoni helyzete a meghatározó, és nem a tanulmányi eredmény vagy a múlt sötét öröksége, a faji alapú elkülönülés.

Ha a pénzszerzés elsődlegességét és a távolbalátás hiányát összeadjuk, nyilvánvalóvá válik, hogy a tantervi követelmények emelése erős ellenállásba ütköznék; az értelmiségiek szűk csoportjától eltekintve szinte minden réteg ellenezné. A valódi érdem, az újvilágbeli felfogás szerint, még mindig az anyagi javakat valamilyen módon közvetlenül termelő munka. A szellemi foglalkozásúak – az üzletemberek kivételével – nem élveznek semmiféle társadalmi megbecsülést, az egyetemi végzettséggel rendelkezők elfordulhatnak az amúgy is visszautasító és gyanakvó többségtől, és csak saját köreikben mozognak. A puritánok elkorcsosult töredékeiben tovább élő szellemiség szintén ezt az érzületet erősíti. Angliai őseik ugyanis nemcsak zsarnokoskodásaikért ítélték el a katolikus Stuartokat, hanem művészetpártolásuk miatt is.

Jelenlegi formájában az oktatási rendszer képtelen megváltoztatni a fiatalok fölfogását, hiszen éppen az irodalom, a történelem és az egyéb humán tárgyak sínylették meg leginkább a követelmények alacsony szintjét – ezeket áldozták föl a legkönnyebb szívvel, lévén ezek a „leghaszontalanabbak”. Így aztán semmi sem változik, a be nem vallott csőt továbbra is életképtelen nemzedékeket termel, akik nem tudnak megbirkózni kiteljesedett fogyasztói társadalom számunkra szinte elképzelhetetlen konformizációs nyomásával. s valóban: az Amerikai Egyesült Államokban élve szinte lehetetlen időről időre nem gondolni Herbert Marcuse egydimenziós emberére.

A válságot mutatja még a ketlekező szellemi tőke viszonylag kis mennyisége is. A tudományos kutatásban élen járó Amerikai Egyesült Államokban a kutatók között az első generációs „amerikaiak” népességbeli arányukhoz képest rendkívüli módon felülreprezentáltak. Úgy tűnik, a sokat emlegetett brain-drain az az erő, amelynek a tudományok magas szinten tartása köszönhető. A híres private schoolokból valóban kiválóan képzett

fiatalok kerülnek ki, ám ők általában egy jövedelmezőbb menedzser-jellegű állásra vágyanak, így, ami a kutatásokat illeti, nem csökkentik a külföldi szakemberek iránti keresletet.

A bevándorlók gyermekei pedig az iskolákban körözik le a „tősgyökeres” amerikai fiatalokat. Az elmúlt évben például egy vietnami lány végzett évfolyamelsőként a hagyományosan „szőke és kékszemű” haditengerészeti akadémián. A számtalan ilyen eset mind azt látszik bizonyítani, hogy azok a tanulók, akiknek nevelésében az amerikai értékrend feltehetően hangsúlyosabban érvényesült, hajlamosabbak kevésbé szorgalmasan végezni munkájukat és önmagukkal szemben mérsékeltebb elvárásokat támasztani.

Az eredményeket vizsgálva tehát azt állapíthatjuk meg, hogy az alapjában véve működőképes ötlet, amellyel elméletben sikerült föloldani az igények kielégítésének és az esélyegyenlőség biztosításának konfliktusát, az Amerikai Egyesült Államok történelmi múltjából következő társadalmi beidegződések következtében a gyakorlatban nem bizonyulhatott sikeresnek. Feladata lett volna a kor fokozott igényeihez szabott szakembergárda utánpótlásának biztosítása, azáltal, hogy a megfelelő adottságokkal rendelkező fiataloknak motivációt és széleskörű alapképzést nyújt. Olyan társadalomban azonban, amelyben az értelmiségi pályák közül csak a komoly pénzszerzési lehetőséggel kecsegtetők gyakorolnak vonzerőt a pályaválasztás előtt állókra, és amelyben egy kutatói vagy tanári karrier nem jár jelentős presztízzsel, érthetően igen kevesen fognak ilyen irányú oreintálódás mellett dönteni.

Ebben a helyzetben az oktatás elsődleges célja a közfelfogás megváltoztatása kellene, hogy legyen. A terv ugyan merész, ám mi, Magyarországon, aligha vonnánk kétségbe jogosságát és szükségességét. Nem így az amerikaiak túlnyomó többsége. Véleményük szerint az iskolának nem feladata a diákok értékrendjének alakítása, ezt nem is szabad megtennie, hiszen csak a család hivatott erre. Ez az idejétmúlt, az individualizmusból és egyfajta társadalmi laissez-faire ideálból eredő eszme azonban magában hordozza a változás lehetetlenségét. Talán éppen emiatt a statikusság miatt vált a valaha radiálisnak számító amerikai gondolkodásmód mára a konzervativizmus szinonimájává.

A közoktatásnak természetesen nemcsak az elitképzés a célja. Az amerikai iskola-rendszer azonban azt a sikert sem könyvelheti el, hogy a társadalom széles rétegei számára nyújt olyan alapképzést, amely egy demokratikus rendszerben jogaikkal felelősen élni tudó, önállóan gondolkozni képes egyénekké teszi a végzett diákokat. A számítógépeket ugyan megtanulják használni, akárcsak megtanulnak gyors- és gépírni is; aki kíván, szakmát is tanulhat, jövendő munkájuk elvégzésére tehát alkalmassá teszik a diákokat, korunk követelményeinek megfelelően, ám a volt tanulók felnőttként nem lesznek kreatív tagjaivá a társadalomnak. Feladatukat normális körülmények között nagy hatékonysággal végzik, ám váratlan helyzetekben teljességgel cselekvőképtelenné válnak: semmiféle fantáziával és kezdeményezőkézséggel nem rendelkeznek – az automatikus reakció a gyors telefon a feletteshez.

A Kohlbergi erkölcspszichológia hat lépcsőjére gondolva azt monhatjuk – egyébként Kohlberg saját fölméréseivel összhangban –, hogy az amerikaiak túlnyomó többsége megreked a morális fejlődés harmadik-negyedik fokán, azaz nem válik képessé önálló véleményt alkotni, hanem hajlik arra, hogy külső nyomás hatására elfogadja mások meglátásait. Az ideális ötödik vagy hatodik szint, amelyeknek közös jellemzője a független gondolkodás, csak egy rendkívül szűk réteg kiváltsága. Ennek oka szintén a korábban már tárgyalt idegenkedés a diákok értékrendjének alakításától.

Azokat pedig, akik öltözködésükben, viselkedésükben vagy érdeklődési körükben eltérnek a nagy átlagtól, hamarosan megbélyegzik és kiközösítik. Az uniformizáció, ami tehát a középiskolák további jellemzője, szerves következménye és bizonyítéka a fogyasztói társadalom kiteljesedésének és a nyilvánvalóan torz értékrend megmerevedésének. Ennek tükrében méginkább érthető a valósi reformoktól való vonakodás, hiszen a rengeteg, hangzatos nevekkel ellátott és közéleti személyiségek védnöksége alatt folytatott kísérlet érdemi kérdéseket alig érint.

Az eddigieket összegezve azt kell mondanunk, hogy az Amerikai Egyesült Államokban egy ígéretes ötlet a társadalmi beidegződések és a múlt szellemi öröksége miatt a gyakorlatban végül is megbukott.ppen emiatt kétszeresen is tanulságos számunkra az ottani oktatási rendszer vizsgálata, hiszen egyaránt találhatunk benne követendő és intő pél-

dákat. A tantervekben megmutatkozó nagyobb hajlékonyság és választási szabadság Magyarországon is könnyebbé tehető az obskurus lexikai ismeretekkel fölöslegesen túlterhelt diákság számára. Ugyanakkor, már ismerve az amerikai iskolarendszer hiányosságait, óvakodnunk kell hasonló hibák elkövetésétől. Nem szabad fölradnunk a teljes népesség megfelelő képzésének igényét, hogy a társadalom ellenállhasson a konsumerizmus nyomásának, és tagjai ne váljanak félig öntudatlan robotokká, akiknek szeméi előtt csak néhány anyagi cél lebeg. Mert valóban tanulnunk kell a Nyugattól, de hibáiból legalább annyira, mint sikereiből.